

KAPITTEL 4

Reproduktive reiser: Om å begrepsfeste et grensekryssende fenomen

Ingvill Stuvøy

Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: People are currently crossing borders and jurisdictions in search of ways to have the child they desire and to become parents. The question this chapter deals with is how we are to make sense of this reproductive traveling. Is it a case of consumerist tourism, where people combine vacation with infertility treatment, or are we dealing with a phenomenon of people in need of medical care but not getting it in their home countries? The argument posed here is that how we conceptualize this reproductive traveling matters for what we see – and the kind of knowledge we bring about. This is of significance in a world of not only increased mobility but also new type of relations: between those who travel in search of reproductive assistance and those who come to assist them.

Keywords: reproductive traveling, assisted reproduction, transnational reproduction, reproductive tourism

Introduksjon

Drømmen om barn har de siste tiårene brakt nordmenn på reise til land hvor mulighetene er flere og andre enn her til lands. Folk har reist til Spania, Tsjekkia og Finland for eggdonasjon, til Danmark for donorsæd, og til India, Ukraina og USA for surrogati. Disse norske reisende inngår

Sitering: Stuvøy, I. (2023). Reproduktive reiser: Om å begrepsfeste et grensekryssende fenomen. I M. Villa, E. T. Valestrand & J. F. Rye (Red.), *Migrasjon og mobilitet – handlinger, mønstre og forståelser i norsk sammenheng* (Kap. 4, s. 81–102). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.181.ch4>
Lisens: CC-BY 4.0

i en tilsynelatende stadig større strøm av mennesker verden over som krysser landegrenser i søken etter nye muligheter for å bli foreldre. Til tross for at antallet reiser og reisende er vanskelig å tallfeste, hevdes de å utgjøre et fenomen som både er i kraftig vekst og illustrerende for det 21. århundre (Gürtin & Inhorn, 2011).

Utgangspunktet for dette kapitlet er at det ikke bare er tallfestinga som kan være vanskelig, men også hva vi rent faktisk skal kalle denne reisinga som har reproduksjon som siktemål. Det er nemlig langt fra enighet om hva vi skal kalle dette fenomenet, som i forskningslitteraturen figurerer under en lang rekke betegnelser. Som jeg vil vise i kapitlet, så handler dette ikke om språklig uenighet. Snarere avspeiler den manglende konsensusen forskjeller i hva det er forskere er opptatt av å synliggjøre og skaffe til veie kunnskap om.

Spørsmålene jeg tar for meg i dette kapitlet er hvordan vi best teoretiserer denne reproduktive reisinga, og hva forskjellige begrepsliggjøringar synliggjør og *ikke* synliggjør om forflytninger og relasjoner på tvers av landegrenser, sosiale lag og individuelle familier og personer. Et bærende argument i kapitlet er at måten vi begrepsfester empiriske fenomen har betydning både for hvordan vi «ser» fenomenet og for hva vi er i stand til å forstå og skaffe oss kunnskap om.¹ Dette er av betydning i forskningen på reproduktive reiser, men også mer generelt for hvordan forskere, studenter og andre nærmer seg forskjellige migrasjons- og mobilitetsfenomener (se også kapittel 8 og 11 i denne boka).

Gjennom kapitlet tar jeg for meg et utvalg av de begrepene som er blitt introdusert i forskningslitteraturen om reproduktive reiser, og eksemplifiserer og problematiserer hva slags innsikt disse begrepsliggjøringene bidrar til å bringe fram. Jeg starter imidlertid med en kort introduksjon til hva slags reproduktivt univers folk reiser ut i for å gi en forståelse av konteksten denne reisinga foregår i.

---

¹ Donna Haraway (1988) skriver i en epokegjørende tekst om blikket (*vision*) som definerende for en kroppsliggjort forståelse av objektiv kunnskap. Hennes poeng er at vi alle «ser» verden fra et bestemt, situert sted i verden – og det er kun gjennom å ta dette på alvor at vi kan bidra med kunnskap om verden.

Det mobile egget: en verden av reproduktive muligheter

I 1978 kom verdens første «prøverørsbarn», Louise Brown, til verden. Hennes fødsel var en verdenssensasjon og den første i rekken av det som i dag, drøye førti år seinere, har blitt anslått til åtte millioner fødsler etter bruk av prøverørsmetoden (European Society of Human Reproduction and Embryology, 2018). Prøverørsbefruktning, eller in vitro-fertilisering (IVF), er en metode hvor ei eggcelle hentes ut av kroppen for så å plasseres i ei skål med tusenvis av sædceller. Befruktinga skjer ved at en av disse finner veien inn i eggcella (se Bioteknologirådet, 2022). Det oppsiktsvekkende med prøverørsmetoden er at befruktinga skjer utenfor kroppen, inne på laboratoriet. Medisinsk var dette et enormt gjennombrudd da det endelig lyktes i 1978. Sosialt har det fått nesten vel så store konsekvenser. Ved å befrukte egget på utsida av kroppen, i ei skål på et laboratorium, blir det nemlig mulig å sette det befrukta egget inn i en annen kvinne enn den egget opprinnelig kommer fra. Det befrukta egget blir mobilt. Da åpnes det opp for nye måter å bli foreldre på og nye måter å definere foreldreskap på; for hvem er egentlig mor hvis egget kommer fra en annen kvinne enn hun som bærer fram og føder barnet (Thompson, 2005)?

Prøverørsmetoden er i dag én av flere metoder som går under betegnelsen assistert befruktning. I Norge tilbys forskjellige metoder for assistert befruktning på offentlige sykehus og private klinikker, og i dag er rundt fem prosent av barna som blir født i Norge et resultat av slik behandling (Bioteknologirådet, 2022).² Hvilke metoder som er lov å tilby er regulert av bioteknologiloven. Den norske bioteknologiloven har vært kjennetegnet av en viss forsiktighet i møte med nye metoder og teknologiske nyvinninger.³ Det har resultert i at lovgivninga lenge var mer restriktiv i Norge enn i våre naboland. Dette har etter hvert endret seg: først ved at lesbiske

---

2 Forskerne snakker gjerne om en naturalisering av assistert befruktning og metoder slik som prøverør. Den norske sosialantropologen Marit Melhuus (2012) har blant annet kommentert på det språklige skiftet som har skjedd de siste tiåra; fra at det først ble kalt *kunstig befruktning* kalles det i dag *assistert befruktning*.

3 Denne forsiktigheten betegnes gjerne som «føre-var-prinsippet» (se Melhuus, 2012).

par fikk adgang til assistert befruktning i 2009, og nå sist gjennom en større reform av bioteknologiloven i 2020, hvor blant annet eggdonasjon ble lovlig og enslige kvinner fikk tilgang på assistert befruktning (Stuvøy et al., 2021).

Restriksjonene som har vært i bioteknologiloven er sentrale for å forstå reproduktive reiser ut av Norge. Nordmenn har gjennom flere tiår reist til andre land for å få tilgang på reproduktive muligheter som ikke har vært tilgjengelige for dem i Norge. Denne reisinga foregår i kontekst av et globalt fertilitetsmarked, estimert til å omsette for 40 milliarder innen 2026 (Vertommen et al., 2021). Når folk reiser ut i dette markedet, kan det være fordi de tilhører en gruppe som ikke har eller har hatt tilgang på assistert befruktning i hjemlandet, slik som tilfellet har vært for lesbiske par og enslige kvinner i Norge. Det kan også handle om at behandlingsmetoden de søker ikke har vært lov. Eksempler på dette er eggdonasjon, som nylig ble lov i Norge, eller surrogati, som fortsatt er ulovlig i Norge, slik det også er i en rekke andre land. Begge disse to metodene kjennetegnes av at de involverer såkalte tredjeparter som bidrar enten med kjønnsceller eller ved å bære fram barnet. Disse tredjepartene utgjør arbeidskraften i det globale fertilitetsmarkedet og assisterer andre i deres reproduksjon.

Et slående kjennetegn ved forskningslitteraturen om reproduktive reiser er at det først og fremst har vært reisinga til de som assisteres – og ikke tredjepartene, de som assisterer andre – som har vært i fokus. Det er et poeng jeg vil komme tilbake til når jeg i det følgende presenterer og diskuterer begreper som har blitt brukt for å innfange reising i reproduksjonens navn. I tillegg til å hente eksempler og innsikter fra andres forskning, trekker jeg på min egen forskning på nordmenns surrogatireiser. I 2013 og 2014 intervjuet jeg norske heteroseksuelle og homofile par og enslige som hadde reist til USA, Canada og India for å få barn født av en surrogatmor (Stuvøy, 2018). Mitt fokus var på pengenes betydning i det som oftest var kommersielle surrogatiavtaler. Samtidig var det transnasjonale og grensekryssende aspektet ved fenomenet noe jeg stadig ble minnet om og hadde behov for å gripe fatt i. Det er også utgangspunktet mitt her. Jeg starter derfor begrepsdiskusjonen med en reiseskildring fra mitt eget feltarbeid.

Reiser i reproduksjonens navn

I januar 2013 reiste jeg fra Trondheim og til hovedstadsområdet for å intervjuet det som var den aller første informanten i doktorgradsarbeidet mitt: Trine, en kvinne i 40-åra og mor til tvillinger. Tvillingene var født av en amerikansk surrogatmor, med sæd fra Trines mann og egg fra en amerikansk eggdonor eller eggselger. Etter mange år med forsøk på å få barn hadde Trine og mannen bestemt seg for å prøve det de så som sin siste utvei for å bli foreldre, nemlig surrogati. Surrogati var – og er – ulovlig i Norge, og Trine og mannen så derfor etter muligheter i andre land. Etter informasjonsheiting fra en rekke nettsider, bestemte de seg for USA som sin surrogatidestinasjon. De satte seg på flyet for å besøke surrogatbyrået og klinikken som skulle bistå dem, og de ble etter hvert introdusert for «Erin», kvinnen som skulle bære fram barna deres.

Da jeg besøkte Trine, tok hun fram fotoalbumet hun hadde laget til tvillingene om deres egen tilblivelse. Hun viste meg bildene fra prosessen, der Trine og mannen over vel et års tid reiste fram og tilbake mellom USA og Norge: mellom stedet der barna ble unnfanget og vokste til, og stedet der barna seinere skulle vokse opp. Trine pekte på bilder fra da egget ble befrukta og satt inn i Erin, og bilder fra da Trine og mannen, vel hjemme i Norge, feiret at graviditeten var underveis: «Så da er vi jo gravide, men i USA – magen er i USA!» kommenterte Trine lattermildt. Hun viste også fram bilder fra tida de tilbrakte i USA rundt barnas fødsel, før de reiste over Atlanteren til Norge. Denne reisen er noe barna – som innen jeg var på besøk var blitt store nok til å prate – gjerne snakket om, ifølge Trine: «Så det snakker de om da, at *'først så var vi i magen til tante Erin, så fløy vi opp i himmelen og så kom vi hjem'*»

Trines historie om hvordan hun og mannen ble foreldre til tvillinger utgjør et eksempel på den typen «nye skapelsesberetninger» som har kommet til i kjølvannet av utviklinga av assistert befruktning (Adrian, 2006). Sentralt i Trines historie er dessuten reisinga: Trine og mannen ble foreldre etter å ha reist fram og tilbake mellom USA og Norge, og barna ble til etter å ha vokst inne i Erins mage for så å bli migrert⁴ til Norge av sine

4 Når jeg bruker begrepet *migrert* her, så spiller det på det faktum at barna er født i et land og så forflyttet til et annet etter en prosess med å få reisepapirer og etter hvert norsk statsborgerskap. Se også Myong (2016).

intenderte⁵ foreldre, altså Trine og mannen. I min doktorgradsavhandling begrepsfestet jeg dette som en form for *reproduksjonsreise* – eller *reproductive traveling* på engelsk. Dette begrepet er hva antropologene kaller et emisk begrep (se f.eks. Eriksen, 2010, s. 44), hvilket betyr at jeg forsøkte å beskrive fenomenet med utgangspunkt i et begrep mine informanter selv brukte. Flere av mine informanter brukte det engelske ordet *journey* når de beskrev prosessen med å bli foreldre gjennom surrogati, et begrep de hadde overtatt fra surrogatbyråenes beskrivelse og innsalg av denne reproduksjonsmetoden (se også Speier, 2011).

Begrepet *reproduksjonsreise* gjenfinnes i forskningslitteraturen mer generelt (se f.eks. Whittaker & Speier, 2010), hvor det har blitt framhevet som nøytralt, i betydning ikke normativt ladet, og som et godt begrep fordi det er tett på de reisendes opplevelser (Inhorn & Patrizio, 2009). For min del var bruken av begrepet forankret i et ønske om å ta mine informanter og deres beretninger på alvor. I tillegg så jeg et potensial i begrepet ved at det lot meg utforske det emosjonelle og symbolske betydningsfulle ved reisinga og den prosessen mine informanter gikk gjennom. Flyturene over Atlanteren var, for Trine og mannen og flere av de jeg intervjuet, del av en større «reise» mot det å bli foreldre: en reise med både opp- og nedturer som er innspunnet i ideer om «det gode (familie) liv» som ventet dem ved veis ende.

Reisebegrepet gjorde meg i stand til å se hvordan følelser og symboliske goder bidro til å motivere og legitimere den fysiske reisen de la ut på. Dette med legitimering var et sentralt poeng, og noe Trine selv var opptatt av i intervjuet med meg. Da jeg intervjuet henne, pågikk det en debatt om transnasjonal surrogati i Norge (se Andersen, 2013), og behovet for å legitimere «reisevirksomheten» sin var sterkt til stede hos flere av mine informanter. I debatten ble kritisk oppmerksomhet rettet nettopp mot de som reiste ut av Norge for å inngå surrogatiavtaler med kvinner i andre land, og mot det å være kunder i et fertilitetsmarked som har vokst fram parallelt med at reiser til eksotiske og varme strøk har blitt stadig

---

5 Begrepet *intenderte foreldre* er hentet fra den engelskspråklige betegnelsen som ofte brukes om de som skal bli foreldrene til barnet etter fødsel. Ordet 'intendert' henspiller på hvem det er som har en foreldreintensjon og er tilsiktet foreldrerollen.

vanligere og billigere. Det tar oss over til en annen begrepsliggjøring av fenomenet, nemlig som en form for turisme.

Reproduksjon med feriefølelse

I 2008 pekte det regjeringsoppnevnte Farskapsutvalget på «fertilitetsturisme» som en del av framtidens reproduksjon (NOU 2009: 5, s. 40). Utvalget var forsiktig med å mene mye om dette framtidsscenarioet i rapporten, men utvalgsleder Aslak Syse brukte rapportlanseringen som en anledning til å peke på «skumle trekk» knyttet til det han kalte «moderne fertilitetsturisme» og rettet særlig fingeren mot framveksten av surrogati i fattige land (Hoel, 2008). Syses kommentar skulle vise seg å være ganske forutseende; bare et par år etter var surrogati på forsida av flere av landets aviser og tema i en rekke stortingsdebatter. Når jeg griper fatt i hans kommentar her, er det først og fremst fordi han beskrev surrogati som nettopp fertilitetsturisme.

Fertilitetsturisme eller *reproduksjonsturisme* er en velkjent, men også omdiskutert begrepsliggjørelse av folks reproduktive reiser. En forløper til disse to begrepene – *prokreativ turisme* – ble introdusert allerede i 1991 av Bartha M. Knoppers and Sonia LeBris i deres gjennomgang av de juridiske, sosiale og etiske problematikkene knyttet til utviklinga av assistert befruktning (jf. Cohen, 2006). Seinere har reproduksjonsturisme og fertilitetsturisme kommet til og blitt hyppig brukt (Hudson et al., 2011, s. 677).

Ved å begrepsliggjøre reproduksjonsreiser som en form for turisme, framheves bestemte karakteristika ved fenomenet. Turisme er gjerne en midlertidig, tidsavgrensa reise orientert mot fritid, ferie og forbruk (se Bell & Ward, 2000). I sin bok *Fertility Holidays* viser Amy Speier (2016) hvordan nordamerikanere i søken etter en kur for infertilitet blir forbrukere som kombinerer kvalitets- og prisbevissthet knyttet til infertilitetsbehandling med sightseeing og feriering i Europa. Speier peker også på hvordan fertilitetsklinikkene aktivt bidrar til å skape feriefølelsen. Det samme poenget finner vi hos Charlotte Kroløkke (2016), som viser hvordan infrastrukturen for å ta imot solturister på Barbados er den samme som anvendes for å selge fertilitetsbehandling. Både Speiers og Kroløkkes

forskning illustrerer dermed hvordan fertilitetsindustrien og turistnæringen er tett sammenkoblet og sammen utgjør en sentral kontekst for at folk kan legge ut på disse reproduksjonsreisene (jf. Gürtin & Inhorn, 2011). Den strukturelle markeds konteksten trer dermed fram gjennom bruken av turismebegrepet som analyseredskap.

Begrepene fertilitets- og reproduksjonsturisme sørger dessuten for å plassere reproduktive reiser inn som del av det bredere fenomenet *helse- eller medisinsk turisme*, heretter omtalt som *helseturisme*. Helseturisme betegner det at folk reiser på tvers av landegrenser og store avstander for å få tilgang på medisinske, kirurgiske og kosmetiske inngrep og tjenester (Roberts & Scheper-Hughes, 2011). Synliggjøringen av forbindelsen mellom helseturisme og fertilitets- eller reproduksjonsturisme er en styrke ved begrepene. En slik begrepsliggjøring gjør at folks reproduksjonsreiser ikke blir forstått som et avgrensa fenomen, men derimot som noe som inngår i bredere strukturelle tendenser knyttet til mobilitet, marked og helse (jf. Nahman, 2013).

Det betyr ikke at helseturisme og reproduksjonsturisme er ett og samme fenomen. Som Lisa Ikemoto (2018) har påpekt, er det sentrale forskjeller mellom reproduksjonsturismen og helseturismen. Det er blant annet en forskjell på at formålet med reisen er bedre helse for en selv eller, som i reproduksjonsturismen, å reise for å lage et nytt menneske, i mange tilfeller ved hjelp av andres kropp og reproduktive arbeid. Like fullt er det av verdi å forstå hvordan folks reiser for å bli foreldre inngår i og er del av bredere tendenser og strukturelle trekk knyttet til både markedsutvikling og statlige reguleringer. Eksempelvis var det Indias satsing på å bli en hoveddestinasjon for verdens helseturister som gjorde at myndighetene i 2002 åpnet opp for surrogati (Pande, 2014). De neste åra utviklet landet seg til en sentral destinasjon for folk, også nordmenn, som ønsket seg et barn som skulle bæres fram og fødes av en indisk surrogatmor. Surrogatiindustrien i India ble etter hvert møtt av mye kritikk, og strengere lovgivning ble innført i landet i 2015 (Rudrappa, 2017).

Det å forstå reproduksjonsreiser som en form for turisme er likevel omstridt i forskningsfeltet. Én innsigelse i den sammenheng er at begreper som fertilitets- eller reproduksjonsturisme feilaktig presenterer disse

reisene som avslappende feriering. Dermed innfanger man ikke hvor følelsesmessig og kroppslig krevende det kan være å streve med infertilitet (Inhorn & Patrizio, 2009). En annen innvending er at turismebegrepet ikke favner at folks motivasjon for å reise utenlands for assistert befruktning er varierte og sammensatte, knyttet til tilbud og lovverk i eget hjemland, kvalitets- og prisnivå, samt egen betalingsevne (Bergmann, 2011; Hudson et al., 2011). Til grunn for en slik innsigelse er at den enkeltes motivasjon for å reise står sentralt for å definere hva slags type mobilitet vi har med å gjøre. Det er det gode grunner til å mene; måten vi begrepsfester folks mobilitet bør, som sosiologen Karen O'Reilly (2003) har påpekt, være koblet til sosiale realiteter, inkludert folks erfaringer med spesifikke lokasjoner og situasjoner. Her kan det skytes inn at betydningen av eksisterende turismeinfrastruktur og det faktum at klinikkene selger sine tjenester som en form for ferie, nettopp er et uttrykk for sosiale realiteter. Det er uansett et viktig poeng at vi som samfunnsforskere tar folks egne beskrivelser og opplevelser seriøst, og utforsker hvordan de forstår sine egne reiser. Til det formålet kan andre begreper være mer hensiktsmessige.

I eksil fra reproduktive begrensninger

De som reiser fra Norge til for eksempel California i USA for å få barn gjennom surrogati omtaler sjelden, i min erfaring, dette som en ferie, slik turismebegrepet inviterer til. Dette til tross for at California både har sol og noen av verdens største turistattraksjoner. Snarere beskrev mine informanter fortvilelsen over det manglende tilbudet i Norge. De så få eller ingen andre måter de kunne bli foreldre på enn gjennom surrogati (se også Førde, 2018). I og med at surrogati er ulovlig i Norge, følte noen at de regelrett var tvunget ut på reise: til andre land hvor surrogati var tilgjengelig for dem, både juridisk og økonomisk.

Det er denne type beskrivelser fra de som legger ut på reise som har fått flere forskere til å ta avstand fra begreper som fertilitets- og reproduksjonsturisme. Marcia Inhorn og Pasquale Patrizio (2009) er blant de som har tydelig markert sin utilfredshet med turismebegrepet. De mener det er behov for andre og mer «pasient-fokuserte» begreper. Selv foreslår

Inhorn og Patrizio *reproduktivt eksil* som alternativt begrep; et begrep de henter fra fertilitetslegen Roberto Matorras (2005). Inhorn og Patrizio mener reproduktivt eksil i større grad innfanger opplevelsen mange har av å være tvunget til å reise utenlands av restriktivt regelverk eller mangelfullt eller for dyrt tilbud i hjemlandet. Inhorn (2012) har selv brukt begrepet reproduktivt eksil i analyser av hvordan indiske borgere reiser ut av India for å få tilgang på assistert befruktning ettersom den indiske fertilitetsindustrien først og fremst er opptatt av å selge tjenester til langt mer betalingsdyktige utlendinger. Elysa Ona Singer (2020) har også på interessant vis anvendt eksilbegrepet for å forstå situasjonen til mexicanske kvinner som legger ut på reise for å få tilgang på abort, som en konsekvens av at abort er ulovlig, stigmatisert, for dyrt eller på annet vis utilgjengelig for kvinnene der de bor.

Eksilbegrepet har likevel ikke fått fotfeste i litteraturen, annet enn at det ofte refereres til som en kontrast til turismebegrepet. Selv om flere sier seg enige i Inhorn og Patrizios kritikk av turismebegrepet, påpekes det at med reproduktivt eksil havner man fort i den andre groftekanten, ved at man legger for stor vekt på tvang (Pennings, 2005). Eksilbegrepet antyder at noen er forvist fra landet eller har vært nødt til å flykte, noe som er lite treffende. Eksempelvis fant jeg at mine informanter reiser ut for å kunne returnere til Norge etterpå – og for å leve «det gode liv», slik det er normativt definert i Norge, med hus, baby og bil (Stuvøy, 2018). De var altså ikke forvist fra Norge, men benyttet seg av muligheten for å skaffe det de ønsket seg i utlandet.

Behovet for at begrepene skal innfange erfaringene til de som reiser utenlands i søken etter reproduktive muligheter, er det likevel oppslutning om i forskningsfeltet. Folks erfaringer er blant annet viktige for å forstå hvordan staters regelverk åpner og lukker for bestemte grupper og metoder. Hvem som (ikke) får tilgang på assistert befruktning og hva slags teknologi og metoder som er tillatt brukt, påvirker hvem som legger ut på reise (se f.eks. Melhuus, 2012). Statens rolle i folks reproduktive liv er viktig å forstå. Spesielt hvis vi er interessert i spørsmål om hvem det er som får anledning til å bli foreldre, og hvordan ekskluderende og diskriminerende logikker har vært med til å forme lovverk knyttet til reproduksjon, både i Norge og andre steder.

Et interessant begrep i den sammenheng er *transnational circumventive routes* (Bergmann, 2011), som ikke helt enkelt lar seg oversette til norsk. Første ledd (*transnational*) får fram at reproduksjonen foregår på tvers av landegrenser og statlige reguleringer. De to neste ordene betoner at folk finner seg reiseruter som gjør at de omgår hindrene de møter på sin ferd for å reprodusere seg. Begrepet ble introdusert for å beskrive reiser foretatt av enslige og par som på grunn av juridiske restriksjoner ikke har tilgang på assistert befruktning i eget hjemland. Det viktige med et begrep som *transnational circumventive routes* er at det retter oppmerksomheten mot samspillet mellom enkeltpersoners reproduksjons- og mobilitetspraksiser og de institusjonelle og strukturelle rammene som på den ene sida hindrer folks ønsker om å få barn, og på den andre sida muliggjør hvor det blir mulig for dem å få barn. Det er viktig for å forstå folks reiser i reproduktivt øyemed og, mer generelt, for å forstå folks mobilitets- og migrasjonspraksiser.

Grensekryssende reproduktiv omsorg

Rundt 2010 ble et nytt begrep populært blant forskere: Det som på engelsk heter *cross-border reproductive care* (CBRC), og som på norsk kan oversettes til *grensekryssende reproduktiv omsorg*. Begrepet har blitt promotert av sentrale forskere i feltet, særlig innenfor medisinsk og klinisk forskning, men også blant samfunnsvitere. En viktig samfunnsvitenskapelig fortaler for begrepet har vært nevnte Inhorn, som sammen med Zeynep Gürtin redigerte et temanummer om begrepet i 2011. Inhorn og Gürtin (2011, s. 668) presenterer CBRC som et paraplybegrep som kan forene et forskningsfelt der det – som dette kapitlet viser – eksisterer en rekke forskjellige betegnelser. De to beskriver CBRC som et nøytralt begrep, som i de enkelte analysene kan kombineres med andre mer nyanserte eller kritiske begreper. Denne argumentasjonen tyder på at Inhorn og Gürtin er mest opptatt å sørge for at forskere på tvers av disipliner og forskningsinteresser er i dialog med hverandre. De virker noe mindre interessert i spørsmålene om hva begrepet refererer til – og hva det gjør oss i stand til å se. Jeg vil likevel dvele litt ved nettopp disse spørsmålene.

Guido Pennings og kollegaer (2008, s. 2177), som var blant de første til å bruke begrepet, definerte CBRC som «movements by candidate health care recipients from one country or jurisdiction where treatment is unavailable for them to another country or jurisdiction where they can obtain the treatment they need. This also applies to persons looking for infertility treatment». Her er bevegelsene – *movements* – sentrale for å klargjøre hva som kjennetegner fenomenet. Samtidig kan det innvendes at begrepet CBRC retter oppmerksomheten ikke nødvendigvis mot å beskrive og forstå folks bevegelser, men heller mot bakteppet for at de reiser – nemlig adgang til det som kalles reproduktiv omsorg. Denne orienteringen kan sies å være i tråd med Inhorn og Patrizios etterlysning av mer pasientfokuserte begrep.

Orienteringen mot reproduktiv omsorg er interessant fordi oppmerksomheten flyttes vekk fra bevegelsen og over til at reisen handler om omsorg. Årelange feministiske diskusjoner av omsorgsbegrepet har gjort klart at omsorg er et tvetydig begrep, som på samme tid peker mot et behov, en tjeneste (*service* på engelsk) og en form for arbeid (se f.eks. Glenn, 2010; Wærness, 1984). I kontekst av reproduktive reiser er det et spørsmål om vi har å gjøre med et omsorgsbehov man er avhengig av å få dekket eller en (omsorgs)tjeneste man kjøper for å gjøre livet mer behagelig.⁶ Eric Blyth og hans kollegaer (2011) har foreslått *cross-border reproductive services* som et alternativt begrep til CBRC. Ordet *services*, eller 'tjenester' på norsk, har den fordel at det gir mulighet for å innfange at det ikke handler om omsorgs*behov*, men snarere om kjøpekraft.

I feministiske diskusjoner om omsorg har det vært viktig å synliggjøre at noens omsorgsbehov krever andres omsorgsarbeid. I definisjonen til Pennings og kollegaer rettes oppmerksomheten mot mottakere av omsorg, eksemplifisert som de som reiser for å få tilgang på behandling for sin infertilitet. Det er altså de som søker fertilitetsbehandling – og som ønsker å bli foreldre – som skal motta omsorgen det er snakk om.

---

6 Den norske sosiologen Kari Wærness (1984) skiller mellom *omsorg* for de som er avhengige av det, slik som barn, syke og eldre, og *personlige tjenester* som ytes overfor voksne som i prinsippet kunne klart seg uten denne omsorgen, og hvor det ikke er snakk om gjensidighet, altså at man har omsorg for hverandre.

Implisitt sies det også at det er disse personene vi som forskere skal rette blikket vårt mot. Det gjør at for eksempel egg- og sæddonor og surrogatmødre forsvinner ut av syne. Dette er ikke en innsigelse som kun kan rettes mot CBRC; det gjelder også for turisme- og eksilbegrepene. Det gir likevel mening å nevne det her, blant annet fordi fortalere for begrepet har pekt på behovet for å klare å se disse andre aktørene (Inhorn & Gürtin, 2011, s. 668). Det er imidlertid uklart hvordan CBRC-begrepet skal kunne løfte den oppgaven.

Spørsmålet om hvem som skal motta omsorg – og hvem vi som forskere «ser» ved hjelp av begrepene vi velger oss – er spesielt viktig i kontekst av et fenomen hvor vi vet at ulikhet preger relasjonene mellom de forskjellige aktørene som er involvert (se f.eks. Pande, 2016; Twine, 2015). De som reiser fra land som Norge er gjerne relativt velholdne – og de må også være det for å ha råd til å reise ut og betale for tjenester. Det står ofte i kontrast til de som utfører det påkrevde arbeidet. Etnografisk forskning har vist hvordan surrogatmødre og eggselgere rundt omkring i verden gjør dette arbeidet fordi de trenger penger for å ta vare på egne barn og familie, få tak over hodet, for å nedbetale gjeld, betale medisinske behandlinger for sine nærmeste eller ha råd til skolegang eller videre studier (Førde, 2017; Nilsson, 2020; Pande, 2014; Vlasenko, 2021).⁷ Disse kvinnes omsorgs- og forsørgeransvar overfor egne barn og andre familiemedlemmer er ofte det som leder dem til dette reproduktive arbeidet (Perler & Schurr, 2021). CBRC-begrepet klarer i liten grad å innfange at omsorg er på spill på forskjellige måter for de forskjellige aktørene som er involvert i fertilitetsindustrien. Begrepet innfanger heller ikke at den grensekryssende reproduksjonen ikke nødvendigvis innebærer at alle parter blir (like godt) ivaretatt. Det er også blitt påpekt av andre, som problematiserer hvordan omsorgsbegrepet brukes for å signalisere at det er noe (moralsk) godt som finner sted, uten at det nødvendigvis er tilfelle for alle involverte (Blyth et al., 2011).⁸ Disse manglene ved CBRC-begrepet gjør at begrepet ikke er så samlende som

7 Det er mindre avdekket at økonomisk nød motiverer sæddonor/-selgere. Det kan reflektere at prisen de får per donasjon er lavere, noe som for eksempel i USA gjør sæddonasjon til en noe mer alminnelig jobb man bedriver over lengre tid heller enn noe man gjør få ganger for å skaffe til veie store summer penger (Almeling, 2011).

8 Det innebærer at omsorg både kan oppleves som noe godt, men også som en plikt, en byrde og en tvang avhengig av om du er den som mottar eller utfører omsorgen (Glenn, 2010).

Inhorn og Gürtin la opp til da de redigerte sitt temanummer i 2011. Til det formålet kan det være at mobilitets- og migrasjonsbegrepene kan bidra, som vi skal se på nå.

Reproduktiv mobilitet og migrasjon

Nordmenns og andres reiser i søken etter (muligheten til å få et) barn inngår, som Charlotte Kroløkke og hennes kollegaer har poengtert, i en mer generell tendens av «accelerated mobility and migration of people, bodies, (reproductive) substances, technologies, knowledges and expertise» (Kroløkke et al., 2016, s. 1). I en bok fra 2016 begrepsfester de folks reiser i reproduktiv øyemed som en form for mobilitet, eller, som andre har kalt det, *reproduktiv mobilitet* (Speier et al., 2020).

Reproduktiv mobilitet åpner opp for å se folks reiser i søken etter å bli foreldre som ett av flere aspekt ved den måten reproduksjon og mobilitet virker sammen på. Speier et al. (2020, s. 107) peker i den sammenheng på parallellen mellom folks reiser til land hvor surrogati eller eggdonasjon er juridisk eller økonomisk tilgjengelig for dem og irske kvinners reiser til Storbritannia i ra fr abortforbudet ble opphevet i 2019 (Murray & Khan, 2020). Videre, som Kroløkke et al. (2016, s. 5) framhever, er det ikke kun snakk om menneskelig mobilitet. Det handler også om forflytning og bevegelse av kroppslig materie, slik som egg og sd, og av ekspertise, kunnskap og teknologier, som tas i bruk på nye steder. I min egen forskning fulgte jeg pengene som ble byttet med babyer og graviditet. Det var gjennom mobilisering av pengene – og helt konkret overføringen av norske kroner til indiske eller amerikanske bankkontoer – at graviditeten kunne settes i gang og, i siste ende, at barnet kunne overgis fra kvinnen som fødte barnet til de som skulle bli barnets foreldre (Stuvøy, 2018).

Både Kroløkke et al. (2016) og Speier et al. (2020) er eksempler på teoretiseringer som trekker aktivt på det som har blitt kalt «det nye mobilitetsparadigmet» (Sheller & Urry, 2006), orientert mot å innfange bevegelse i sin bredde som et ledd i å forstå sosialt liv. Speier og kollegaer ønsker i den sammenheng å forene forskningen på reproduksjon med det de kaller kritiske mobilitetsstudier, noe som innebærer et blikk for hvordan kjønn, rase og seksualitet virker inn i folks muligheter for mobilitet.

Også Kroløkke og hennes kollegaer er opptatt av det kritiske potensialet i det nye mobilitetsparadigmet, og understreker viktigheten av å utforske hvordan mobilitet er en ressurs som er ulikt fordelt. De påpeker hvordan den økte mobiliteten vi observerer i verden favner «some (but not all) bodies and human substances» (Kroløkke et al., 2016, s. 2).

Denne påminnelsen åpner opp for å tenke over *immobilitet*, altså fraværet av bevegelse. Et slående eksempel i den sammenheng er indiske surrogatmødre som gjennom svangerskapet måtte oppholde seg på «surrogat hostel», under overvåkning og kontroll av fertilitetsklinikken, og avgrensa fra egne barn og familie (Hvidtfeldt, 2016; Pande, 2014). Samtidig er det ikke så enkelt som det ser ut til å være, som assisterer andres reproduksjon alltid er immobile. Indiske og thailandske surrogatmødre har eksempelvis reist til – eller blitt fraktet til – henholdsvis Nepal og Kina, for å omgå juridiske restriksjoner eller forenkle prosessen for de intenderte foreldrene (Nilsson, 2022; Vertommen et al., 2021), mens sørafrikanske kvinner har reist til Thailand og India for å selge egg og, som noen av dem beskrev det, få en ferie til en eksotisk destinasjon med på kjøpet (Pande & Moll, 2018).

Begrepet *reproduktiv mobilitet* har et analytisk potensial fordi det åpner for å se og trekke linjer mellom mennesker og ting, og mellom forskjellige aktører. Det har stor verdi i et forskningsfelt hvor fenomenet det forskes på går på tvers av landegrenser, preges av ulikhet og maktrelasjoner og muliggjøres av koblingene mellom nye teknologier, kroppslige råvarer og menneskelig arbeidskraft, markedsutvikling og statlige reguleringer. Samtidig er det kanskje også dette nærmest altfavnende potensialet som blir begrepets akilleshæl. Som det har blitt påpekt om mobilitetsbegrepet mer generelt (Thimm & Chaudhuri, 2021), så blir reproduktiv mobilitet et bredt paraplybegrep som krever presisering og avgrensning for å kunne være anvendelig.

Et beslektet, men noe mer fokusert begrep, er *repro-migrasjon*, introdusert av Michal Rachel Nahman (2011, 2013). Nahman presiserer at hennes hensikt er å utforske hvordan reiser foretatt av de som ønsker å bli foreldre er forbundet med andre og bredere migrasjonsstrømmer. Det gjør det mulig å se nordmenns reiser for å bli foreldre som en parallell til utenlandske foreldres reiser til Norge for å sikre sine barn et liv uten krig,

vold, nød eller fravær av framtidsmuligheter. Repro-migrasjonsbegrepet retter oppmerksomheten mot at folks reiser – for reproduksjon, turisme, arbeid eller asyl – ofte foregår langs noen velkjente ruter, det vil si, der folk har reist før, av andre grunner (Franklin, 2011; Thompson, 2011). Samtidig åpner det for å analysere hvordan mulighetene for og nødvendigheten av å legge ut på reise er fordelt ulikt mellom forskjellige grupper. Et siste aspekt ved repro-migrasjonsbegrepet er at det forankrer folks bevegelser i en verden som er oppdelt i nasjonalstater, med sine statsborgerskaps- og migrasjonslover, og også migrasjons- og befolkningspolitikk. Det skiller repro-migrasjon som begrep fra reproduktiv mobilitet, som ikke leder forskerblikket mot stateres rolle i folks reproduktive liv på samme måte.

Avsluttende diskusjon

Jeg innledet dette med kapitlet med å stille spørsmålet om hvordan vi best teoretiserer folks reproduktive reiser, og hva forskjellige begrepsliggjøringer av fenomenet gjør oss i stand til å se og ikke. Gjennom kapitlet har jeg tatt for meg forskjellige type begrepsliggjøringer, som *reproduktiv reising*, *fertilitets- eller reproduksjonsturisme*, *reproduktiv eksil*, *grensekryssende reproduktiv omsorg (CBRC)*, *reproduktiv mobilitet* og *repro-migrasjon*, og diskutert hva hver enkelt av disse gjør oss i stand til å se og forstå om forflytninger i reproduktivt øyemed.

Jeg startet gjennomgangen med *reproduktiv reising*, et begrep som la seg tett på beskrivelsene som mine og andres informanter ga av det å reise til utlandet for å få tilgang på fertilitetsbehandling. En styrke ved dette begrepet er at det gir mulighet for å utforske den sosiale og kulturelle meningen folk tilskriver egne reproduktive praksiser og forflytninger. Det er av verdi for å forstå hva dette handler om for de som reiser for å få barn og bli foreldre, og eventuelt også for de som assisterer andre i deres reproduksjon. Samtidig er det sånn at reproduktive reiser handler om noe mer og annet enn sosial og kulturell mening; strukturelle og materielle vilkår er også avgjørende. Et begrep som i større grad kan brukes til å innfange det, er *fertilitets- eller reproduksjonsturisme*. Begrepsliggjøringen av den reproduktive reisinga som en form for turisme gjør koblingen mellom

fertilitets- og turismeindustrien synlig – og, mer generelt, sørger for at den strukturelle markedskonteksten trer tydelig fram. Samtidig er det en rekke dimensjoner turismebegrepet ikke får fram, slik som opplevelser av å nærmest være tvunget ut på reise av restriktiv eller diskriminerende lovgivning eller priser som langt overstiger de man har råd til. Her kommer begrepet *reproduktivt eksil* inn – og også Sven Bergmanns begrep *transnational circumventive routes*. Disse begrepene er lansert som alternativer til turismeterminologien, noe som også kan sies å gjelde for begrepet *grensekryssende reprodutiv omsorg* (CBRC), som har blitt foreslått som et mulig samlende begrep i forskningsfeltet. Det er til gjengjeld ikke et uproblematisk begrep. Det er blant annet et spørsmål om omsorg er treffende for det som foregår, for alle involverte parter. I så måte er det kanskje mer potensial i begrepene *reproduktiv mobilitet* og *repro-migrasjon*, som begge gir mulighet for å sette folks reproduktive reiser inn i en bredere mobilitets- og migrasjonskontekst. Det åpner blant annet for å se at det er forskjellige «mobiliteter» på spill; det er ikke kun de som ønsker seg barn som legger ut på reise, men også de som assisterer dem – og også nedfryste egg- og sædceller, som fraktes fra ett land til et annet.

Oppsummert viser denne gjennomgangen at de forskjellige begrepene gjør oss i stand til å se forskjellige aspekter ved reprodutiv reising. Hvis vi nærmer oss fenomenet som en form for turisme, vil vi stille andre spørsmål enn hvis vi definerer dette som en form for omsorg på tvers av landegrenser. Og hvis vi, ved hjelp av begrepet reprodutivt eksil, retter blikket mot forholdet mellom den infertile borgeren og staten, ser vi noe annet enn hvis vi forstår disse reprodutive reisene som parallelle til fenomen som arbeidsmigrasjon, flukt fra krig eller søken etter et bedre liv for seg og sine nærmeste. Svaret på spørsmålet om hvordan vi best teoretiserer reprodutiv reising er kanskje ganske enkelt: Ingen av begrepene er i utgangspunktet bedre enn andre. Det avhenger av hva vi som forskere ønsker å forstå og rette oppmerksomheten mot – og hva vi, som forskningsfelt og samfunn, har behov for å skaffe kunnskap om.

Det kan likevel være nyttig å tenke over hva det er vi har behov for å se når vi ønsker å bidra med kunnskap om reiser slik som den Trine og mannen la ut på. I møte med transnasjonal surrogati ble det klart for

meg at jeg ikke bare kunne fokusere på mine informanters opplevelse av at norske myndigheter motarbeidet dem i deres streben etter å bli foreldre. Det var en viktig del av historien deres, men det var mange andre hensyn som også var viktige for å forstå reisene deres. En av mine innsigelser mot et begrep som *reproduktivt eksil* er at det retter for mye oppmerksomhet mot folks erfaringer av hindringer, og dermed mister av syne hvordan mulighetene som tilbys i andre land er med til å «lokke» folk ut på reise. Sagt på en annen måte, så legges det for stor vekt på push-faktorer og for liten vekt på pull-faktorer. Der synes jeg tross alt begreper som fertilitets- eller reproduksjonsturisme gjør en viktig jobb med å lede oppmerksomheten vår mot hva det er som frister på destinasjonsstedet. Et annet poeng for meg er at begrepene vi anvender for å forstå disse reisene må gjøre oss i stand til å tenke over relasjoner: relasjoner på tvers av landegrenser og mellom verdens rike og fattige land, på tvers av økonomiske skillelinjer og sosiale lag, og mellom de som blir assistert i sin reproduksjon og de som assisterer dem. Mobiliteten gjør at vi inngår i stadig nye relasjoner, på nye måter, og konsekvensene av dette er nettopp noe vi som mobilitets- og migrasjonsforskere må være i stand til å se og forstå. Da hjelper det med begreper som ser forskjellige bevegelser – og stillstander – i relasjon til hverandre.

Referanser

- Adrian, S. (2006). *Nye skabelsesberetninger om æg, sæd og embryoner: Et etnografisk studie af skabelser på sædbanker og fertilitetsklinikker* [Doktorgradsavhandling, Linköpings universitet]. DiVA. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-7543>
- Almeling, R. (2011). *Sex cells. The medical market of eggs and sperm*. University of California Press.
- Andersen, U. C. (2013). Offerposisjonens paradoks – offentlig debatt om surrogati. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 54(1), 31–62. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2013-01-02>
- Bell, M. & Ward, G. (2000). Comparing temporary mobility with permanent migration. *Tourism Geographies*, 2(1), 87–107. <https://doi.org/10.1080/146166800363466>
- Bergmann, S. (2011). Fertility tourism: Circumventive routes that enable access to reproductive technologies and substances. *Signs*, 36(2), 280–289. <https://doi.org/10.1086/655978>

- Bioteknologirådet. (2022). *Assistert befruktning*. <https://www.bioteknologiradet.no/temaer/assistert-befruktning/>
- Blyth, E., Thorn, P. & Wischmann, T. (2011). CBRC and psychosocial counselling: Assessing needs and developing an ethical framework for practice. *Reproductive Biomedicine Online* 23(5), 643–651. <https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.07.009>
- Cohen, J. (2006). Procreative tourism and reproductive freedom. *Reproductive Biomedicine Online*, 13(1), 145–146. [https://doi.org/10.1016/S1472-6483\(10\)62028-7](https://doi.org/10.1016/S1472-6483(10)62028-7)
- Eriksen, T. H. (2010). *Små steder, store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Universitetsforlaget.
- European Society of Human Reproduction and Embryology. (2018, 3. juli). *More than 8 million babies born from IVF since the world's first in 1978*. ESHRE. <https://www.eshre.eu/Annual-Meeting/Barcelona-2018/ESHRE-2018-Press-releases/De-Geyter>
- Franklin, S. (2011). Not a flat world: The future of cross-border reproductive care. *Reproductive Biomedicine Online*, 23(7), 814–816. <https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.09.016>
- Førde, K. E. (2017). *Intimate distance. Transnational commercial surrogacy in India* [Doktorgradsavhandling]. Universitet i Oslo.
- Førde, K. E. (2018). «Dette ble min eneste mulighet». *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 42(1–2), 29–46. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2018-01-02-03>
- Glenn, E. N. (2010). *Forced to care: Coercion and caregiving in America*. Harvard University Press.
- Gürtin, Z. & Inhorn, M. C. (2011). Symposium: Cross-border reproductive care. *Reproductive Biomedicine Online*, 23(5), 535–676.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Hoel, P. A. (2008, 19. september). River ikke ned dagens farskap. *Vårt Land*, s. 4.
- Hudson, N., Culley, L., Blyth, E., Norton, W., Rapport, F. & Pacey, A. (2011). Cross-border reproductive care: A review of the literature. *Reproductive Biomedicine Online*, 22(7), 673–685. <https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.03.010>
- Hvidtfeldt, K. (2016). Documentaries on transnational surrogacy in India. Questions of privilege, respectability and kinship. I C. Kroløkke, L. Myong, S. W. Adrian & T. Tjørnhøj-Thomsen (Red.), *Critical kinship studies* (s. 117–131). Rowman & Littlefield International.
- Ikemoto, L. (2018). Reproductive tourism. Equality concerns in the global market for fertility services. I O. K. Obasogie & M. Darnovsky (Red.), *Beyond bioethics: Toward a new biopolitics* (s. 339–349). University of California Press.
- Inhorn, M. C. (2012). Reproductive exile in global Dubai: South Asian stories. *Cultural Politics*, 8(2), 283–306. <https://doi.org/10.1215/17432197-1575174>

- Inhorn, M. C. & Gürtin, Z. (2011). Cross-border reproductive care: A future research agenda. *Reproductive Biomedicine Online*, 23(5), 665–676. <https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.08.002>
- Inhorn, M. C. & Patrizio, P. (2009). Rethinking reproductive «tourism» as reproductive «exile». *Fertility and Sterility*, 92(3), 904–906. <https://doi.org/10.1016/j.fertnstert.2009.01.055>
- Kroløkke, C. (2016). ART in the sun: Assembling fertility tourism in the Caribbean. I C. Kroløkke, L. Myong, S. W. Adrian & T. Tjørnhøj-Thomsen (Red.), *Critical kinship studies* (s. 149–166). Rowman & Littlefield International.
- Kroløkke, C., Myong, L., Adrian, S. W. & Tjørnhøj-Thomsen, T. (2016). Critical kinship studies: Kinship (trans)formed. I C. Kroløkke, L. Myong, S. W. Adrian & T. Tjørnhøj-Thomsen (Red.), *Critical kinship studies* (s. 1–12). Rowman & Littlefield International.
- Matorras, R. (2005). ¿Turismo reproductivo o exilio reproductivo? [Reproduksjonsturisme eller reproduktivt eksil?]. *Revista Iberoamericana de Fertilidad y Reproducción Humana*, 22, 85.
- Melhuus, M. (2012). *Problems of conception: Issues of law, biotechnology, individuals and kinship*. Berghahn Books.
- Murray, L. & Khan, N. (2020). The im/mobilities of ‘sometimes-migrating’ for abortion: Ireland to Great Britain. *Mobilities*, 15(2), 161–172. <https://doi.org/10.1080/17450101.2020.1730637>
- Myong, L. (2016). I never knew: Adoptee remigration to South Korea. I C. Kroløkke, L. Myong, S. Adrian & T. Tjørnhøj-Thomsen (Red.), *Critical kinship studies* (s. 271–288). Rowman and Littlefield International.
- Nahman, M. (2011). Reverse traffic: Intersecting inequalities in human egg donation. *Reproductive Biomedicine Online*, 23(5), 626–633. <https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.08.003>
- Nahman, M. (2013). *Extractions: An ethnography of reproductive tourism*. Palgrave Macmillan.
- Nilsson, E. (2020). Precarious pregnancies and precious products. Transnational commercial surrogacy in Thailand. I G. L. Griffin & D. Leibetseder (Red.), *Bodily interventions and intimate labour: Understanding bioprecarity* (s. 113–130). Manchester University Press.
- Nilsson, E. (2022). *Thai surrogate mothers’ experiences of transnational commercial surrogacy* [Doktorgradsavhandling, Uppsala universitet]. DiVA. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-472916>
- NOU 2009: 5. (2009). *Farskap og annen morskap. Fastsettelse og endring av foreldreskap*. Barne- og likestillingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2009-5/id549513/?ch=1>

- O'Reilly, K. (2003). When is a tourist? The articulation of tourism and migration in Spain's Costa del Sol. *Tourist Studies*, 3(3), 301–317. <https://doi.org/10.1177/1468797603049661>
- Pande, A. (2014). *Wombs in labor: Transnational commercial surrogacy in India*. Columbia University Press.
- Pande, A. (2016). Global reproductive inequalities, neo-eugenics and commercial surrogacy in India. *Current Sociology*, 64(2), 244–258. <https://doi.org/10.1177/0011392115614786>
- Pande, A. & Moll, T. (2018). Gendered bio-responsibilities and travelling egg providers from South Africa. *Reproductive Biomedicine & Society Online*, 6, 23–33. <https://doi.org/10.1016/j.rbms.2018.08.002>
- Pennings, G. (2005). Reply: Reproductive exile versus reproductive tourism. *Human Reproduction*, 20(12), 3571–3572. <https://doi.org/10.1093/humrep/dei224>
- Pennings, G., de Wert, G., Shenfield, F., Cohen, J., Tarlatzis, B. & Devroey, P. (2008). ESHRE task force on ethics and law 15: Cross-border reproductive care. *Human Reproduction*, 23(10), 2182–2184. <https://doi.org/10.1093/humrep/den184>
- Perler, L. & Schurr, C. (2021). Intimate lives in the global bioeconomy: Reproductive biographies of Mexican egg donors. *Body & Society*, 27(3), 3–27. <https://doi.org/10.1080/23800127.2019.1573780>
- Roberts, E. F. S. & Scheper-Hughes, N. (2011). Introduction: Medical migrations. *Body & Society*, 17(2–3), 1–30. <https://doi.org/10.1177/1357034X11400925>
- Rudrappa, S. (2017). Reproducing dystopia: The politics of transnational surrogacy in India, 2002–2015. *Critical Sociology*, 1–15. <https://doi.org/10.1177%2Fo896920517740616>
- Sheller, M. & Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 38(2), 207–226. <https://doi.org/10.1068/a37268>
- Singer, E. O. (2020). Abortion exile: Navigating Mexico's fractured abortion landscape. *Culture, Health & Sexuality*, 22(8), 855–870. <https://doi.org/10.1080/13691058.2019.1631963>
- Speier, A. (2011). Brokers, consumers and the internet: How North American consumers navigate their infertility journeys. *Reproductive BioMedicine Online*, 23(5), 592–599. <https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2011.07.005>
- Speier, A. (2016). *Fertility holidays: IVF tourism and the reproduction of Whiteness*. New York University Press.
- Speier, A., Lozanski, K. & Frohlick, S. (2020). Reproductive mobilities. *Mobilities*, 15(2), 107–119. <https://doi.org/10.1080/17450101.2020.1726644>
- Stuvøy, I. (2018). *Parenthood at a price: Accounting for the viability of transnational surrogacy* [Doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet]. NTNU Open. <http://hdl.handle.net/11250/2564671>

- Stuvøy, I., Kirpichenko, M., Kristensen, G. K., Lie, M. & Moratti, S. (2021). Bioteknologiske framtider. Refleksjoner over endringene i bioteknologiloven fra et kjønnsforskningsperspektiv. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 45(2–3), 120–126. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2021-02-03-05>
- Thimm, V. & Chaudhuri, M. (2021). Migration as mobility? An intersectional approach. *Applied Mobilities*, 6(3), 273–288. <https://doi.org/10.1080/23800127.2019.1573780>
- Thompson, C. (2005). *Making parents: The ontological choreography of reproductive technologies*. MIT Press.
- Thompson, C. (2011). Medical migrations afterword: Science as a vacation? *Body & Society*, 17(2–3), 205–213. <https://doi.org/10.1177/1357034X11405549>
- Twine, F. W. (2015). *Outsourcing the womb: Race, class and gestational surrogacy in a global market*. Routledge.
- Vertommen, S., Pavone, V. & Nahman, M. (2021). Global fertility chains: An integrative political economy approach to understanding the reproductive bioeconomy. *Science, Technology, & Human Values*, 47(1), 112–145. <https://doi.org/10.1177/0162243921996460>
- Vlasenko, P. (2021). *Global circuits of fertility: The political economy of the Ukrainian ova market* [Doktorgradsavhandling, Indiana University]. ProQuest. <https://www.proquest.com/docview/2572567439?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>.
- Whittaker, A. & Speier, A. (2010). «Cycling overseas»: Care, commodification, and stratification in cross-border reproductive travel. *Medical Anthropology*, 29(4), 363–383. <https://doi.org/10.1080/01459740.2010.501313>
- Wærness, K. (1984). The rationality of caring. *Economic & Industrial Democracy*, 5, 185–211. <https://doi.org/10.1177/0143831X8452003>